

*О.Симончук,
кандидат соціологічних наук*

ПРОФЕСІЙНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПРОФІЛЬ

Професійну структуру суспільства утворює сукупність професій/занять і їхній взаємозв'язок. Загальновідомою є низка її характеристик, зокрема феномени професійної стратифікації (наявність ієрархії всередині професійних груп і між ними), професійної динаміки (рухливість професійного складу в зв'язку із геополітичними, соціоструктурними, техніко-технологічними змінами суспільного поділу праці), а також гендерної, вікової, поселенської та регіональної диференціації професійних груп тощо. Загально-визнаним методичним інструментом соціологів при вивченні професійної структури в останні десятиліття стала Міжнародна стандартна класифікація професій ISCO-88 (International Standard Classification of Occupations) та її національні версії¹.

До масиву моніторингу Інституту соціології НАН України змінну професії, закодовану відповідно до ISCO-88, уперше закладено 2008 р. Це відкриває можливість користувачам даних моніторингу використовувати її як основну змінну (наприклад, для вивчення розподілу населення України за професійними категоріями) чи допоміжну (як один із основних елементів при конструюванні схем соціального класу і соціоекономічного статусу²).

¹ Ознайомитися з історією створення цього класифікатора, його концептуальними й операціональними засадами, а також зі сферами застосування можна в [1].

² За допомогою спеціальних SPSS-програм у масиві сконструйовано змінні класових схем Дж.Голдторпа (EGP), Е.О.Райта і Г.Еспін-Андерсена, а також Міжнародного соціально-економічного індексу Г.Ганзебума і Міжнародної шкали професійного престижу Д.Треймана [2].

Для отримання змінної професії до опитувальника моніторингу-2008 був закладений блок змінних/запитань, зокрема: про назву професії/посади респондента і про основні завдання й обов'язки, виконвані ним на роботі; про рівень освіти і необхідний для виконання роботи рівень кваліфікації; про статус зайнятості та галузь; наявність та кількість найманих працівників; наявність функцій керівництва і кількість підлеглих. Запитання ставили як тим респондентам, які мали оплачувану зайнятість на момент опитування, так і тим, хто мав її раніше (їхній професійний статус визначали за останнім місцем роботи). Потім на підставі отриманої інформації дані були закодовані відповідно до класифікатора ISCO-88 (COM), і нова змінна була внесена в масив³.

Це дало змогу здійснити дослідження, головна мета якого — вивчення професійної структури українського суспільства. Зокрема, вирішувалися два завдання: перше — аналіз розподілу населення за професійними групами (при цьому авторка статті переймалася завданням зіставлення відповідних даних Держкомстату України та соціологічних проектів — Європейського соціального дослідження ESS-2005/7 і моніторингу-2008) і друге — аналіз гендерного, вікового й поселенського профілів професійного складу населення.

З метою дослідження на підставі змінної професії (поданої в масиві 4-значним кодом, завдяки чому дослідники можуть використовувати будь-який із чотирьох можливих рівень групування) були агреговані 9 професійних категорій (табл. 1). Далі дані розподілу стосовно виокремлених професійних груп були послідовно проаналізовані відповідно до поставлених завдань (причому окремо для респондентів, зайнятих на момент опитування, і тих, які тепер або коли-небудь мали зайнятість).

Перше завдання — порівняння професійного складу населення України, за даними офіційної статистики і різ-

³ У масиві моніторингу-2008 ця змінна має назву "iscoco".

ними соціологічними проектами, є актуальним, оскільки конструювання змінної професії (зокрема, складання блоку необхідних запитань, збирання за його допомогою інформації про зайнятість і подальше її кодування відповідно до ISCO-88) поки що залишається доволі новою практикою для українських соціологів, а відтак подібність і сталість відповідних даних у масивах різних проектів розглядається як знак валідності методичного інструменту й репрезентативності даних.

Аналіз даних табл. 1 свідчить, що в порівнюваних соціологічних проектах дані щодо професійного розподілу доволі близькі, а відхилення є цілком припустимими і можуть бути пояснені відмінностями у методах збирання даних стосовно зайнятості респондента (в ESS — інтерв'ю, а в моніторингу — роздаткове опитування) і принципах побудови вибірки (випадкова і квотна — відповідно). Натомість дані Держкомстату України і соціологічних проектів мають низку відмінностей, найсуттєвіша з яких стосується категорії найпростіших професій серед зайнятого населення (частка їх значно вища у статистичних даних).

Орієнтуючись у середньому на дані всіх проектів, професійний склад українського суспільства узагальнено виглядає так: близько десятої частини зайнятого населення здійснює управлінські й керівні функції (законодавці, вищі державні службовці та менеджери), від чверті до третини є працівниками висококваліфікованої нефізичної праці (професіонали і спеціалісти), близько 15% працюють у сфері торгівлі та послуг, понад чверть зайняті кваліфікованою фізичною працею (робітники з інструментом, оператори і складальники, сільськогосподарські робітники) і від 10% до 25% залучено до найпростіших занять. Професійний розподіл серед респондентів, які зайняті у даний час і які коли-небудь мали роботу, має істотні відмінності головним чином стосовно частки некваліфікованих робітників (найпростіші професії) і висококваліфікованих працівників нефізичної праці (професіонали).

Таблиця 1
Порівняння розподілу населення України за професійними
групами згідно з даними Держкомстату України,
ESS і моніторингу (%)

Професійні категорії	Держком- стат 2007 (серед зайнятих)*	ESS-2005/2007**		Моніторинг-2008	
		Серед зайнятих респон- дентів	Серед усіх респон- дентів	Серед зайнятих респон- дентів	Серед усіх респон- дентів
Законодавці, вищі державні службовці, керівники	7,6	14,2	9,2	8,9	8,8
Професіонали	12,6	13,6	10,3	14,7	11,8
Спеціалісти	11,4	15,4	14,4	20,8	18,3
Технічні службовці	3,6	6,0	5,6	2,9	3,8
Працівники сфери торгівлі та послуг	13,6	12,5	12,2	12,0	11,4
Кваліфіковані робітники сільського, лісового і рибного господарств	1,3	1,0	2,0	1,3	1,7
Кваліфіковані робітники з інструментом	12,6	12,9	14,0	18,6	17,1
Оператори і складальники обладнання і машин	12,6	12,9	13,5	12,7	13,8
Найпростіші професії	24,7	11,5	18,8	8,0	13,3
Загалом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Кількість респондентів (осіб)	20904,7 тис	784	1784	1033	1648

* Джерело: Економічна активність населення України 2007: Статистичний збірник. — К., 2008. — С. 83.

** Дані ESS зважені для врахування дизайн-ефекту вибірки.

Відповідно до другого дослідницького завдання аналіз даних професійного складу населення України за статтю, віком і типом поселення дав змогу зафіксувати низку цікавих закономірностей.

Згідно із даними Держкомстату України і моніторингу, *гендерний профіль* професійних груп асиметричний (табл. 2). Чоловіки в півтора раза частіше обіймають позиції законодавців, вищих державних службовців і керівників, у чотири-п'ять разів частіше — кваліфікованих робітників з

Розділ 1

інструментом і в три–чотири рази операторів і складальників обладнання і машин. Жінки, своєю чергою, майже вдвічі більше представлені серед професіоналів, спеціалістів і працівників сфери торгівлі та послуг. Домінують вони і серед клерків / технічних службовців (де співвідношення жінок і чоловіків становить 4 : 1). Деяко вищою є частка жінок і серед некваліфікованих робітників (найпростіші професії).

Таким чином, описаний гендерний профіль професійних груп за своїми характеристиками збігається із загальновідомими фактами про особливості сегрегації професійного ринку праці: чоловіки переважають на вищих керівних

Таблиця 2

Гендерний профіль розподілу населення України за професійними групами згідно з даними Держкомстату України і моніторингу (%)

Професійні категорії	За даними Держкомстату України 2007 (серед зайнятих)*		За даними моніторингу-2008			
	чоловіки	жінки	Серед зайнятих респондентів		Серед усіх респондентів	
			чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
Законодавці, вищі державні службовці, керівники	9,0	6,2	10,0	7,6	10,7	7,1
Професіонали	8,8	16,6	10,6	19,7	8,5	14,7
Спеціалісти	7,9	15,3	12,5	30,4	11,8	23,8
Технічні службовці	1,2	6,2	1,3	4,9	1,4	5,9
Працівники сфери торгівлі та послуг	8,3	19,2	7,7	17,1	6,3	15,9
Кваліфіковані робітники сільського, лісового і рибного господарств	1,4	1,1	1,8	0,6	1,7	1,7
Кваліфіковані робітники з інструментом	20,9	3,7	28,8	6,6	27,7	7,8
Оператори і складальники обладнання і машин	19,2	5,5	19,9	4,2	23,6	5,4
Найпростіші професії	23,3	26,2	7,5	8,9	8,2	17,7
Загалом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Кількість респондентів (осіб)	10764,8 тис	10139,9 тис	559	473	764	883

* Джерело: Економічна активність населення України 2007: Статистичний збірник. — К., 2008. — С. 83.

позиціях і серед робітників фізичної праці, тоді як жінки більшою мірою представлені у професійних позиціях нефізичної праці — як висококваліфікованої, що вимагає освітніх дипломів (професіонали і спеціалісти), так і рутинної — насамперед у сфері торгівлі та послуг. Звернімо увагу, що, попри відмінності у даних статистики і моніторингу щодо відсоткового розподілу професійних категорій зайнятого населення за статтю, характер виявлених закономірностей цілком збігається. Порівнюючи відповідні дані моніторингу окремо серед респондентів, зайнятих у даний час, і всіх, хто коли-небудь працював, відзначимо високу міру подібності серед них гендерного складу професійних груп, щоправда, за одним винятком: серед усіх респондентів значно вищою є частка жінок некваліфікованої праці (найпростіших занять).

Віковий профіль професійної структури (для порівняння виокремлено три вікові групи: молодь віком до 30 років, люди середнього віку від 30 до 55 років і люди старшого віку після 55) описує низку виразних відмінностей (табл. 3).

Цілком очікувано, що молодь віком до 30 років удвічі рідше, порівняно із більш старшими віковими групами, має професійні заняття, основні завдання яких полягають в управлінських функціях (законодавці, вищі державні службовці, керівники), оскільки загальновідомо, що владний ресурс концентрується в середніх і старших поколіннях. Представники молодшої і середньої вікових груп частіше мають професії нефізичної праці — як висококваліфікованої (професіонали і спеціалісти), так і рутинної (працівники сфери торгівлі та послуг). Зворотна закономірність спостерігається стосовно робітників некваліфікованої фізичної праці: зайнятих найпростішими професіями вдвічі більше серед людей старшого віку, ніж серед молодшого і середнього. А от сукупна частка зайнятих кваліфікованою фізичною працею (робітники з інструментом, оператори і складальники, сільськогосподарські робітники) подібна у всіх вікових групах.

Розділ 1

Таким чином, дані підтверджують, що вік є вагомою диференційною ознакою професійної зайнятості. Пояснювальна здатність цієї змінної пов'язана із тим, що вік визначає всі стадії трудового життя індивідів — від включення в соціально-трудова відносини, подальшої професіоналізації й трудової кар'єри, аж до виходу на пенсію; зумовлює особливості трудової поведінки, оскільки члени вікових груп мають відмінні потреби, соціально-трудова настанови й ціннісні орієнтації; а також детермінує різну соціальну вагу працівників у суспільстві, зумовлену відмінностями наявного в різних вікових групах обсягу кваліфікаційних, владно-посадових, дохідних ресурсів тощо. У наш час, як правило, одна частина молоді віком від 18 років включена в різноманітні форми професійного навчання,

Таблиця 3
Віковий профіль розподілу населення України за професійними групами згідно з даними моніторингу—2008 (%)

Професійні категорії	Серед зайнятих респондентів			Серед усіх респондентів		
	До 30 років	30–55 років	Після 55 років	До 30 років	30–55 років	Після 55 років
Законодавці, вищі державні службовці, керівники	4,4	10,4	8,9	4,3	10,2	9,0
Професіонали	11,5	14,9	19,5	10,7	13,9	9,0
Спеціалісти	25,1	21,1	11,4	26,3	20,6	9,9
Технічні службовці	3,1	2,9	2,4	3,6	3,7	4,1
Працівники сфери торгівлі та послуг	12,8	12,3	8,9	14,2	12,3	8,4
Кваліфіковані робітники сільського, лісового і рибного господарств	1,3	1,2	1,6	1,1	1,5	2,3
Кваліфіковані робітники з інструментом	21,1	17,1	22,0	18,5	17,1	16,2
Оператори і складальники обладнання і машин	11,9	13,6	8,9	10,7	12,8	17,3
Найпростіші професії	8,8	6,4	16,3	10,7	7,8	23,8
Загалом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Кількість респондентів (осіб)	227	683	123	281	854	513

а можливості іншої — яка безпосередньо розпочинає трудове життя одразу після закінчення школи — обмежені на ринку праці заняттями в сфері торгівлі та послуг і некваліфікованої фізичної праці. У середньому віці працівники досягають піку професійної реалізації й отримання винагороди за працю, маючи високий владний і кваліфікаційний ресурс. Поведінка на ринку праці осіб передпенсійного і пенсійного віку має свої особливості та проблеми: для цієї вікової категорії характерним є процес поступової депрофесіоналізації — змушеного чи добровільного зниження професійного і соціального статусу.

Поселенський профіль професійних груп згідно зі статистичними й соціологічними даними цілком очікуваний (табл. 4). Міські жителі мають неспростовну перевагу в усіх позиціях, пов'язаних з управлінськими повноваженнями і кваліфікаційно-освітнім ресурсом: вони удвічі-тричі частіше за сільських жителів мають професії керівника, професіонала і спеціаліста (за даними статистики — ще й технічного службовця і кваліфікованого робітника з інструментом). Водночас серед сільського населення у три-п'ять разів більше зайнятих найпростішими професіями, тут зосереджені також кваліфіковані робітники аграрного сектора. Проте серед міського населення також спостерігаються виразні відмінності: у Києві, як і в будь-якій столиці, зосереджені професіонали й технічні службовці (клерки), які допомагають професіоналам (у столиці також зосереджені законодавці, вищі держслужбовці й керівники, проте вони, як правило, рідко потрапляють до вибірки). Натомість робітничі професії (зокрема, кваліфіковані робітники з інструментом) більшою мірою зосереджені у великих (понад 250 тисяч) і малих містах із високим промисловим потенціалом.

Отже, дані статистики і соціологічних проектів стосовно професійного складу населення України цілком зіставні, хоча й мають відмінності, пояснювані, головним чином, відмінностями у методах збирання інформації. Отримані дані засвідчують важливість детермінант статі, віку і

Таблиця 4
Поселенський профіль розподілу населення України
за професійними групами згідно з даними
Держкомстату України і моніторингу (%)

Професійні категорії	За даними Держком-стату України 2007 (серед зайнятих)*		За даними моніторингу-2008							
	Міське населення	Сільське населення	Серед зайнятих респондентів				Серед усіх респондентів			
			Київ	Велике місто	Мале місто	Село	Київ	Велике місто	Мале місто	Село
Законодавці, вищі держслужбовці, керівники	9,6	3,2	7,1	11,0	11,1	4,7	10,1	11,6	10,4	5,0
Професіонали	15,9	5,6	36,4	15,3	15,2	9,7	28,1	13,2	13,5	7,0
Спеціалісти	13,9	6,1	24,3	18,4	23,8	19,7	20,2	18,3	21,3	15,6
Технічні службовці	4,4	1,9	5,7	2,9	2,5	2,7	5,6	4,3	3,9	3,1
Працівники сфери торгівлі та послуг	16,1	8,2	10,0	15,3	9,8	10,7	10,1	14,4	10,2	9,8
Кваліфіковані робітники сільського, лісового і рибного господарств	0,4	3,2	0,0	0,0	0,3	4,0	1,1	0,0	0,4	4,3
Кваліфіковані робітники з інструментом	15,2	6,8	7,1	18,4	21,9	17,7	11,2	18,3	19,1	15,3
Оператори і складальники обладнання і машин	13,7	10,0	10,0	11,0	10,8	17,4	7,9	11,2	12,8	17,7
Найпростіші професії	10,8	55,0	4,3	7,8	4,4	13,4	5,6	8,7	8,3	22,3
Загалом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Кількість респондентів (осіб)	14309,7 тис	65950 тис	70	347	315	299	89	508	460	583

* Джерело: Економічна активність населення України 2007: Статистичний збірник. — К., 2008. — С. 83.

місця проживання для аналізу професійної структури українського суспільства. Серед виявлених закономірностей слід відзначити факт гендерної асиметрії у професійному поділі праці: жінки домінують у сфері кваліфікованої і рутинної нефізичної праці, а чоловіки — у професіях робітників фізичної праці та в управлінських позиціях.

Віковий профіль відображає своєрідність професійних позицій різних вікових груп: молодь переважає серед спеціалістів і працівників торгівлі та послуг, середнє покоління лідирує серед професіоналів і керівників, а старше — серед найпростіших занять. Поселенський профіль свідчить про принципову диференціацію професійного складу міського і сільського населення, зокрема за рівнем кваліфікації: представники найпростіших занять зосереджені переважно в селі, а управлінці й працівники висококваліфікованої праці — у містах; щоправда, і серед городян фіксуються відмінності: у столиці зосереджені заняття “білих комірців”, а у великих і малих містах — “синіх”. Зазначимо, що авторкою перелічено лише ті закономірності щодо професійного складу українського суспільства, котрі дістають переконливе підтвердження у даних як Держкомстату України, так і соціологічних проектів.

Література

1. Симончук О. Класифікатор професій ISCO-88: історія розроблення, концептуальні засади, модель операціоналізації, застосування в соціологічних дослідженнях // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2008. — № 3. — С. 24-41; Класифікатор професій ДК 003 : 2005. — К., 2005 (<http://www.ukrstat.gov.ua/>).
2. Leiulfsrud H., Bison I., Jensberg H. Social Class in Europe / European Social Survey 2002/3. — NTNU Samfunnsforskning / NTNU Social Research Ltd., 2005; Ganzeboom H.B.G., Treiman D.J. Internationally Comparable Measures of Occupational Status for the 1988 International Standard Classification of Occupations // Social Science Research. — 1996. — № 25. — P. 201–239; Симончук Е. Классовые структуры в сравнительной перспективе // Украинское общество в европейском пространстве / Под ред. Е.Головахи и С.Макеева. — К., 2007. — С. 33–104.